

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 7.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében

A borítón:
Jelmeztervek Csokonai Vitéz Mihály *Tempefői c. vígjátékához*
(vízfestmény, 1809 körül)
Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Könyvtára, K 90, belső címlap

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Közköltészeti kiszótár

A leggyakrabban használt közköltészeti fogalmak, szakkifejezések rövid magyarázata

A „kised szótár” célja

Az elmúlt két-három évtizedben elég sűrűn jelentek meg irodalomtörténészek és folklórkutatók által írott tanulmányok,¹ könyvek,² sajtó alá rendezett XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvek³ és olyan forrásantológiák,⁴ amelyek a

- 1 Csörsz Rumen István, „Népballadánk egyik forrásvidéke: a közköltészet I.”, *Néprajzi Látóhatár* 12, 3–4. sz. (2003): 31–50; Csörsz Rumen István, „Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840)”, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, 207–260 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2005); Csörsz Rumen István, „Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött”, *Literatúra* 32 (2006): 273–282. 2012-ben indult útjára Csörsz Rumen István szerkesztésében a *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* a Reciti kiadásában, mely immár 7. köteténél tart. A 2. kötetről készített recenzió: ZÁKÁNY TÓTH Péter, „A közköltészet mint kulturális praxis”, <https://www.reciti.hu/2015/3534> (2015); lásd még: VADERNA Gábor, „A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, 13–50 (Budapest: Reciti, 2014).
- 2 Időrendben: KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Szóhadomány (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2004); Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Irodalomtörténeti füzetek 165 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009); KÜLLŐS Imola, *Közkézen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012); Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016).
- 3 *Egy szép dologrul én emlékezem...: Csöbrös István kopácsi énekeskönyve*, kiad. KATONA Imre és LÁBADI Károly (Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete – Forum Könyvkiadó, 1993); *Bándi Péter énekeskönyve 1837*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából kiad. Csörsz Rumen István, Téka (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2000); *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából kiad. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2003); KÜLLŐS Imola, „A Makói énekeskönyv”, in *Makó monográfiája* 3, szerk. TÓTH Ferenc, 631–656 (Makó: Makó Város Önkormányzata, 2008); *Világi énekek és versek B. P. 1800*, kiad. KÜLLŐS Imola, ReTextum 7 (Budapest: Reciti, 2018); *Magyar világi ponyvairodalom I. Lírai dalok és versek*, kiad. Csörsz Rumen István, ReTextum 8 (Budapest: Reciti, 2018).
- 4 A XVIII. század közköltészet kritikai kiadás önálló al-sorozatát alkot: *Közköltészet I: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Régi magyar költők tára: XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000; a továbbiakban: RMKT XVIII/4); *Közköl-*

régi magyar közköltészet (*popular poetry*) alkotásait mutatták be, s a közköltészetnek mint speciális kommunikációs csatornákon terjedő közvetítő jelenségnek a természetrajzával, textológiai problémáival, irodalomszociológiai és folklorisztikai szempontú definíciójával foglalkoztak. Ezek az írások és a már kiadott forrásantológiák (különösképp jegyzeteik) több olyan szakkifejezést és fogalmat „vezettek be”, illetve használtak, amelyek viszonylag újak a folklorisztikában,⁵ és nem is teljesen azonosak a folklorisztika, illetve az irodalomtudomány által kanonizált szakszókincssel. Szükségesnek láttam tehát, hogy számba vegyem ezt a nemrégiben kialakult, folyamatosan formálódó nomenklatúrát – elsősorban a fiatalabb kutatók, egyetemi hallgatók érdeklődésére számítva, s az ő jövőbeli munkájukat megkönnyítendő.

A lábjegyzetekben korántsem a teljes vonatkozó szakirodalmat sorolom fel, csak néhány fontosabb, tájékozódást segítő bibliográfiai tételt. Mindenek előtt azonban Stoll Béla textológiai tankönyvét⁶ és monumentális bibliográfiáját⁷ kell említenem, amelynek első kiadása folklórtörténeti és közköltészeti kutatásaink kiindulópontja volt. A bibliográfia második, átdolgozott és bővített kiadását már Csörsz Rumen István és jómagam is számos általunk „felfedezett”, illetve megismert kéziratos énekeskönyv leírásával gyarapíthattuk.

Fogalomtár

ad notam: nótajelzés, utalás egy közismert, szöveg-kezdősorral megadott dallamra. Ezek a nótajelzések egyrészt igazolják egy-egy vers énekelt voltát (ezáltal előadásmódját), másrészt az adott dallam népszerűségét mutatják, sőt akár támpontot adnak annak datálásához.⁸

tészet 2: Társasági és mulató költészet, s. a. r. Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006; a továbbiakban: RMKT XVIII/8); *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó – EditioPrinceps Kiadó, 2013; a továbbiakban: RMKT XVIII/14); *Közköltészet 3/B: Közérkölc és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 15 (Budapest: Universitas Kiadó, 2015; a továbbiakban: RMKT XVIII/15). Egy nagyobb időkorú válogatás: *Világi énekek és versek (1720–1846)*, kiad. Csörsz Rumen István, műfaji bevezetők, utószó KÜLLŐS Imola, A magyar költészet kincsestára 97 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2001; a továbbiakban: VÉV).

5 Nem mindegyik szerepel pl. a szerkesztés alatt álló *Magyar Népköltészeti Lexikonban*.

6 STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1987); legújabban in *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, 154–210 (Budapest: Universitas Kiadó, 2003³).

7 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. kiadás (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

8 Csörsz Rumen István és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „nótajelzés” (*ad notam*), in *Magyar*

Adaptáció: olyan egyéni alkotó folyamat, melynek során helyhez, időhöz, közöntsők esetében egy konkrétan megnevezett személyhez igazítanak egy-egy (már létező, ismert) verses szöveget.

Affinitás⁹ (adaptivitás): a szó eredeti jelentése: 'rokonság', 'vonzódás', amely a költői alkotások esetében lehet formai vagy tartalmi. Az ~ változatképző, alkotó folyamat (→*variálódás*), szövegfilológiai értelemben a →*kontamináció* megfelelője.

Alternáns: a topogenetikus (azonos motívumokból építkező, azonos retorikai kereteket követő) →*variáns* egyik formája. Ide tartoznak a különböző földrajzi régiók párhuzamos szövegcsaládjai (*Nékem egy szép gondolatom... és Örömben a szívem...*),¹⁰ illetve az **ikerszövegek**.

Folklorikus: nem a szájhagyományból származó, de a folklór jellegzetességeit mutató, anonim, variálódó, közismert szöveg(részlet), alkotás.

Folklorizáció: az a folyamat, melynek során a hivatásos irodalom egy-egy alkotása, vagy annak csupán egy-egy részlete bekerül a szóbeliségbe, s ott a szerző neve nélkül, azaz névtelenül variálódó alkotássá lesz (lásd még →*vándorstrófa*, →*nyílt szöveg*). A folklorizálódás a változatképződésnek annyiban sajátos módja, hogy egy konkrét „alapszöveg”, a szerző által végleges formájúnak ítélt alkotás az alapja, amihez képest variációknak (változatoknak) tekinthetők a másolatok, a szóbeli vagy írásbeli adaptációk és aktualizálások során létrejövő szövegek vagy dallamok. Ezek az alkotások →*genetikus kapcsolatban* állnak egymással. Nem csupán egyes költői szövegek, hanem olykor egész műfajok, máskor pedig stílusbeli vagy kompozíciós sajátosságok is folklorizálódhatnak. A folklorizálódás során megváltozhat az alkotás mondanivalója és eredeti funkciója is.¹¹

Folklorizmus:¹² az oralitásban élő folklór másodlagos felhasználása, az a folyamat, melynek során a hivatásos írók, költők, alkotó művészek beemelnek

*Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor, VIII, főszerk. KÖSZEGHY Péter, 233–238 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008); Csörsz, Szöveg szöveg hátán, 87–106; KAPOSZI Krisztina, „A Névtelen Comico-Tragoedia datálása a nótajelzések és a forráskutatás tükrében”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 5, szerk. Csörsz Rumen István, 25–45 (Budapest: Reciti Kiadó, 2017).*

9 ORTUTAY Gyula, „Variáns, invariáns, affinitás”, *MTA II. Osztályának Közleményei* 9, 3–4. sz. (1959): 195–238; VOIGT Vilmos, „A variáns, invariáns és affinitás fogalmainak definíciója”, *Ethnographia* 77 (1966): 136–138.

10 RMKT XVIII/4, 20–21. sz.

11 Vö. *Világirodalmi Lexikon* 3, 232, VOIGT Vilmos szócikke.

12 VOIGT Vilmos, *A folklórtól a folklorizmusig: Történeti folklorisztikai tanulmányok* (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2001).

műveikbe, fel-, illetve átdolgoznak egy-egy népköltési témát (szüzsét), motívumot, dallamot; esetleg utánozzák a népi formát és stílust. Tulajdonképpen ezen az eljáráson alapul a XIX. századi irodalmi népiesség, Bartók Béla számos műve, pl. a *Cantata Profana*; Kodály Zoltán *Székely fonó* és *Háry János* című daljátékai vagy a XX. század második felének táncházmozgalma. Ez utóbbit és a táncházak kísérőjelenségeit (zene, újragondolt, „modernizált”, stilizált népviselet), a színpadra állított népszokásokat, dramatizált, táncjátékká átdolgozott népballadákat → **neofolklorizmus**nak nevezik.

Genetikus kapcsolat: egy-egy motívum (toposz), ritkábban al-műfaj szöveg-szintű, egymásból eredeztethető, egymásra utaló → **variánsait** összekötő kapcsolat. Lásd még → **szövegcsalád**, → **variánsbokr**.

Homológia: ismétlődő szövegszerű vagy formai azonosság egy versen/dalon belül (pl. a *Jánoshídi vásártéren, ica te!, Kimentem én a szőlőbe...* kezdetű népdalokban); a *Rossz feleség* típusú balladában az anyát hívogató szöveg, illetve az anya refrénszerűen ismétlődő válasza („Várj, lányom, egy kicsit, / Hadd táncoljak egy kicsit....”), vagy a *Mennybe vitt lány* balladájának néhány változatában az elmondott égi látomás ismétlődése homológ strófaaként.

Invariáns: változat nélküli, vagy egyetlen változatban ismert szöveg/dallam, mely nem ment át közösségi használat csiszoló folyamatán. Közismert példája a hősepikai elemeket őrző, Kerekes Izsákról szóló székely ballada¹³ vagy a Rákóczi-szabadságharcra egykorú anonim versek nagyobb része. A → **zárt szövegek** szerkezete is invariáns jellegű, mert bár vannak másolataik vagy kiadásai, de azok az összövegtől gyakorlatilag nem térnek el. Ez jellemző pl. a Mátyus Péter-féle vőfélykönyv egyes szövegeinek (1793-tól napjainkig használt) népi másolataira.

Kéziratos énekeskönyv, dalgyűjtemény:¹⁴ E források lehetnek vallásos és világi

13 VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 2:338–339.

14 Néhány fontosabb énekeskönyv és szaktanulmány: *Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás, jegyzetekkel*, s. a. r. BARTHA Dénes és KISS József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953); KÓCZIÁNY László, *Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen, XVIII. századbeli kéziratos énekeskönyvből* (Bukarest: Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957); KISS József, „A »Dersi-Biás« kéziratos énekeskönyv”, *Néprajzi Közlemények* 3 (1958): 70–117; *Szentsei György daloskönyve (hasonmás kiadás)*, kiad. VARGA Imre (Budapest: Magyar Helikon, 1977); KÜLLŐS Imola, „Jankovich Miklós kéziratosságot énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata”, in *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 154–172 (Budapest: MTA Művészettörténeti Intézete, 1985); Csörsz Rumen István, „Jankovich Miklós és a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*”, *Irodalomismeret* 4. sz. (2019): 63–78.

tartalmúak, olykor egyetlen témára, gyakorlati célra fókuszáló kéziratok, pl. *halottas énekek, vőfélyversek, kántorkönyv, katonakönyv, →melodiárium*. Egy másik csoportosítás szerint a ~ lehet *receptuális* forrás, amelyben csak mások alkotásai vagy anonim művek szerepelnek, míg az ún. *auktorális* gyűjteményekben a fentiekén kívül az összeíró saját versei is helyet kapnak. Az összeíró/tulajdonos (*→szöveggazda*) szándéka szerint megkülönböztetünk *primer* és *szekunder* ~eket. E két halmazpár két párhuzamosan működő szervezőelvet jelent.¹⁵ Pl. Wathay Ferenc ~e primer és auktorális, hiszen török rabságban írt saját verseit tartalmazza. Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* (1813) című gyűjteménye egyszerre szekunder és auktorális jellegű; Jankovich Miklós 10 kötetes, kiadásra szánt *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* szekunder és receptuális, hiszen sok énekeskönyv teljes másolatát őrizi; a falusi használatú *Makói ék.* (1826) primer és receptuális, míg a katonakönyvnek tekinthető *Kopácsi ék.* (1822–1825) primer és inkább auktorális. A két különböző eredetű vershagyomány alkotásai a kéziratosságban és a népszerű nyomtatványok, ponyvák, kalendáriumok lapjain találkozott, keveredett. A szöveggazda szándékának, a kézirat tematikájának, a versszövegek tartalmának, gyakorlati funkciójának megfelelően ~ek elnevezése, címe igen változatos. Utalhat származási helyére, összeírójára, tulajdonosára, tartalmára, a gyűjtemény összeállításának céljára.¹⁶

Kolligátum: Több, különböző korú és eredetű kéziratot vagy nyomtatványt magukba foglaló gyűjtemények könyvtári elnevezése. Bekötött, rendezett kolligátumok és gyűjtőmappában (pallium) őrzött kolligátumok egyaránt fennmaradtak, Pl. *Thaly-kolligátum* (XVIII. század vége – XIX. század eleje; Jankovich Miklóstól), *Benedek Elek énekeskönyv-kolligátuma* (1815–1835) stb.

Kontamináció: szövegfolklorisztikai műszó, értelmezése különbözik az irodalomtudományétól és a nyelvészetétől. Eredeti jelentése: ‘bemocskol’, ‘elront’. A folklorisztikai szóhasználatban 1) tágabb értelemben: minden *műfaj-, típus-, szüzsé-, epizód-* és *motívumkeveredést* mutató folklór/közköltészeti alkotás a ~ eredménye; 2) szűkebb értelemben: az *→affinitás* következtében létrejött *típuskombináció*, olyan szöveg-összeolvadás, amelyben két, egymáshoz tartalmilag vagy hangulatilag közelálló epikus (pl. balladaszüzsé, mesetípus) vagy lírai alkotás (pl. bujdosóének, katonadal, szerelmi dal) „új” alkotásként/típusként hagyományozódik és variálódik tovább. ~t idézhet elő: az alkalom aktualizáló ereje; az előadó/énekes egyéni asszociációi és sok esetben a gyűjtő, lejegyző vagy kiadó tévedése. Vannak olyan ~k, amelyek egyszeri, alkalmi *→kompiláció* (zenei vagy metrikai) ráhúzás nyomán keletkeznek, *→invariáns-*

15 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán*, 39.

16 Vö. STOLL, *A magyar kézirat énekeskönyvek...*

ként léteznek.¹⁷ A nyomtatott változatok (→*verzió*, pl. a ponyvák) általában (hibáikkal együtt) kanonizálják a kontaminált alkotásokat.

Kompiláció: alkalmi szövegkapcsolat, közismert lírai strófák egyéni, alkalmi rendje (→*összeéneklés*), amelyet a nyomtatott →*verzió* (redakció) kanonizálhat. Lásd például az Erdélyi János által megszerkesztett és kiadott népdalszövegeket, amelyek némelyike későbbi kiadásokban és kéziratos másolatokban ugyanilyen formában bukkan fel.¹⁸

Közhelystrófa →*vándorstrófa*

Közköltészet:¹⁹ nagyon tág, többjelentésű fogalom. Két nagy tematikus és funkcionális csoportja van: egyházi/liturgikus és világi ~. Létezése nincs meghatározott korhoz kötve, szorosabban ide tartozó adataink a XVI–XVII. századtól kezdve vannak.

Ismertebb *definíciói*:

- 1) koronként eltérő, vegyes eredetű, ismeretlen szerzőjű versek, énekek, illetve névvel ismert alkotójuktól függetlenné vált, *közkezen és közszájon forgó*, kéziratos énekeskönyvekben, nyomtatott formában (pl. ponyván) és az oralitásban (pl. színpadon) is *terjedő költői alkotások összessége*. Írásos megjelenésén túl a közköltészet állandó kapcsolatban állt a szóbeliséggel (adaptáció, éneklés, rigmusmondás), ám a tisztán szóbeli műfajokat a XVIII. század végéig csak szórványosan vagy egyáltalán nem jegyezték fel, ezekről tehát nem sokat tudunk.
- 2) népszerűségük révén azonos variációs-imitációs folyamatokban részt vevő versek/dalok *hagyományozódásának folyamata*. Zákány Tóth Péter szerint: „kulturális praxis”,²⁰

17 VOIGT, „A variáns, invariáns...”; MUZSLAY László és KOVÁCS Endre, „Kontamináció”, in *Világirodalmi Lexikon* 6, főszerk. SZERDAHELYI István, 543–535 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979).

18 *Népdalok és mondák*, kiad. ERDÉLYI János, 1–3. köt. (Pest: Beimel József [1, 3], Magyar Mihály [2], 1846–1848); CSÖRSZ Rumen István, „A *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 621–628.

19 A fogalomhoz lásd még: BORBÍRÓ Zsóka [KÖSZEGHY Péter], „Közköltészet”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor VI*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, 297–298 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006); CSÖRSZ Rumen István, „Közköltészet Erdélyben a XVIII. század második felében”, *Erdélyi Múzeum* 68, 3–4. sz. (2007): 157–168; KÜLLŐS Imola, „Közköltészet Vikár Béla népköltési gyűjteményében”, *Irodalomtörténet* 91 (2010): 530–547; KÜLLŐS Imola, „Irodalmi, közköltési és folklór szövegek Benedek Elek énekeskönyv-kolligátumában”, in *A népköltészet terített asztalánál: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. BENEDEK Katalin, 9–24 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011).

20 ZÁKÁNY TÓTH, „A közköltészet...”.

- 3) *sajátos irodalmi létmód, magánirodalom.*
- 4) nemcsak köztes, hanem *közösségi, populáris költészet*, mely a XVI. századtól napjainkig létezik. A XX. századi formációk közismertebb neve: sláger, tömegirodalom, amely tartalmában és funkciójában némileg eltér a XVI–XIX. századi megnyilatkozási formáktól. A közköltészet a kora újkorban fontos közvetítő szerepet töltött be a „magas irodalom” (a XVII–XIX. században a kései udvari, majd korai polgári líra) és a szájhagyományban élő népköltészet között. E két műveltségréteg többnyire csak a ~ révén érintkezett egymással, amely így mindkettőhöz hozzájárult a saját termésével. A ~ néhány vonása (közismertség, közösségi használat, anonimitás, variabilitás) a népköltészetre emlékeztet, ám mivel a hivatásos költők (pl. Amade László, Czuczor Gergely) „gyakorlóterepeként” is szolgált, valós irodalom-szociológiai helyzetét és e hagyomány hosszú életét a *litterae* rendszerében érthetjük meg; „a mai értelemben vett szépirodalom kialakulásával párhuzamosan az írott közköltészet is jelentősen kibővült, magába szippantva mind az oralitás, mind a szépliteratúra termékeiből”.²¹

Megjelenési formái (közvetítő csatornái): → *kézírtos énekeskönyvek*, → *melodiáriumok*, ponyvanyomtatványok, kalendáriumok, iskoladrámák és az ezekben rögzített, fennmaradt kora újkori és újkori orális hagyomány.

latorköltészet: A történeti és társadalmi tematikájú újkori magyar közköltészetnek ez az alig ismert csoportja a társadalom periferiáján máról-holnapra élő rétegek életmódját és mentalitását tükrözi, s egy jellegzetes, jövőkép nélküli életstratégiát, deviáns mentalitást tár elénk. A ~ ben a tolvajlás, dorbézolás, garázdaság, kurvázkodás szégyenérzet nélküli fitogtatása volt a fő téma,²² sok szálon (elsősorban a deviáns hős révén, másodsorban a műfajok, harmadsorban a motívumok és formulák szintjén) kapcsolódik a XIX. században felvirágzó betyár-folklórhoz. A ~ lírai hősei és az ének funkciója szerint négy nagyobb típusba sorolhatók: 1) *a lator katona dicsékvése*, garázda kalandjainak felemlgetése; 2) *mulatódalok*, (útonállók, tolvajok, fosztogató katonák kocsmái dorbézolása); 3) *tolvajének*, a rablásból, útonállásból élők mindennapjainak és mentalitásának ábrázolása; 4) *kivégzés előtti búcsúénekek, latorbúcsúk*. A XVI–XVIII. századi ~nek nemcsak törvényen kívül élő „hősei” és azok törvényellenes, normasértő cselekedetei voltak hasonlóak a XIX. századi betyárokéihoz, hanem költői hagyományuk is összekapcsolható a későbbi betyárfolklórral.²³

21 Csörsz, „Közköltészet Erdélyben...” 158.

22 Stoll Béla, „A Pajkos ének és a népköltészet”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 66 (1962): 180–192; *Pajkos énekek*, kiad. Stoll Béla, Magyar ritkaságok (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984).

23 Küllős Imola, „A latorköltészet és betyárfolklór összefüggéseiről”, *Ethnographia* 115 (2004): 405–433.

latrikánus költészet, *kriptiáda*: erotikus, obszcén tartalmú és trágár hangnemű lírai *dal*, vers, melynek központi témája a szexus, illetve a testi szerelem kiéneklése/ kigúnyolása. XVI–XVII. századi magyar minősítései: „fajtalan”, „parázna”, kocsmába való „lator dúdolás” (→**latorköltészet**), „szajhákról vagy szajháknak írt ének”.²⁴ Legkorábbi szövegemlékét, a *Körmöcbányai táncszót* (1505) részint asszonycsúfólónak, részint refrénje („Haja, haja virágom!”) miatt latrikánus *virágének*nek tartották az irodalomtörténészek. Az egyházi prédikációk feddő-oktató hangját és stílusát utánzó, Európa-szerte ismert középkori vágáns műfajok egyik hírhedt példája Madách Gáspár (1590?–1640) obszcén asszonycsúfolója, *Bendő Panna komáromi asszony éneke*. A ~ másik vágáns eredetű témacsoportja, a „kurvás” férfiak kipellengérezése viszont a szerelmi líra →**paródiája**. Ilyen pl. Madách Gáspár *Balassa János éneke solymocskájáru*l című verse, melyet az irodalomtörténészek kezdetben rajongó szerelmes versnek vélték, mivel a szerelmi költészet eufemisztikus nyelvét, képes beszédét utánozta (→**lingua franca**). A trágár, kiéneklő-csúfoló *latorénekek* mindkét válfaja „elsősorban a deákos műveltségű nemességnek (s valószínűleg még a polgárságnak) volt az »irodalom alatti« irodalma”.²⁵ A XVII–XVIII. századi →**kézírtos énekeskönyvek** (pl. *Pálóczi Horváth Ádám énekeinek* egy része) a kollégiumi diákköltészet, valamint a férfiak által összeírt katonakönyvek, nótáskönyvek közönséges szövegei és a folklór szabadszájú alkotásai is a ~ körébe tartoznak. Ide sorolhatók továbbá az erotikus lány- és asszonysorolók, illetve a keresztnév szerinti leány- és legényválogatók (pl. *Pálóczi Horváth Ádám* XVII. századi közköltési mintákat követő trágár *Leány-ÁBÉCÉ* című verse).²⁶ A mesterségcsúfólással kombinált, kétértelmű vagy obszcén dalokban a különböző foglalkozások munkafolyamatai, speciális eszközei a szexuális képesség vagy a nemi aktus metaforáiként szerepelnek. A ~be tartozó alkotások társas mulatságokban (lakodalom, szüret, farsang, férfiak borozása során) mulattató céllal hangzottak el. Asszonymulatságokban és a *fonóban* ritkábban ugyan, de mindig a férfiak vagy a normasértő nők rovására tréfálkoztak, gúnyolódtak. A *szerelmi dalok*, *párosítók* és az *ivónóták* között is számos kétértelmű, trágár vagy sikamlós szövegű, esetleg sorvégi „dadogással” kombinált alkotás található: pl.

Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják:

A szomszéd lányának szűk pi-pi-pi-pi-pi-piros csizmája van.

24 GERÉZDI Rabán, „A virágének”, in GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, 266–303 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 280.

25 GERÉZDI Rabán, „Balassa János éneke solymocskájáru”l”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 69 (1965): 689–693, 693; GERÉZDI Rabán, „A latorének”, in GERÉZDI Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, 437–447 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968).

26 *Pajkos énekek*, 204–208.

Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják:
A szomszéd legénynek nagy fa-fa-fa-fa-fa-fa-fa-baltája van.

Azt mondják, azt mondják, igazán is mondják:
A szomszéd legényje a szomszéd leányát megba-ba-ba-ba-ba-ba-baltafokozta.²⁷

A szójátékra épülő trágár dadogást, mint poétikai eszközt már Gyöngyösi István is alkalmazta a XVII. század utolsó harmadában. A ~ körébe tartozó szóbeli alkotások két legfontosabb poétikai eszköze a szimbolikus jelentésű, kétértelmű „közös nyelv” használata, illetve a nyers szókimondás. A XVII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvek ~éből több szöveget kiadott Stoll Béla (1984), illetve a *Mulattatók* című XVIII. századi közköltészeti forrásantológia.²⁸

Lingua franca: eredetileg a mediterrán országok kevert (szókincsű) nyelve, közvetítő nyelv. A közköltészeti alkotások elemzésekor az eufemizmusokból, erotikus konnotációjú metaforákból álló, közös(ségi) tudásra építő kétértelmű, „vásári”, „tolvajnyelv”-et nevezük így, elsősorban Mihail Bahtyin nyomán.²⁹ Lásd még →*latrikánus költészet*.

Mindenes gyűjtemény: „elegyes gyűjtemény”, a vegyes tartalmú *primer kéziratok* egyik jellegzetes fajtája. A verses és prózai szövegeket, esetleg iskolai feladatokat (versfordítások; szöszedet, másolatok „tankönyvekből”, nyomtatott kiadványokból), gyógyító és különböző házi praktikák receptjeit (tinta, csizmakenőcs, boks, ecet készítése); gyógymódokat (állatok és emberek számára), foglalkozáshoz kapcsolódó szövegeket (halotti búcsúztató, vőfélyvers, ünnepi köszöntő), proverbiumokat, esetleg szótárszerűen felsorolt eufemizmusokat³⁰ tartalmazó kéziratok elnevezése.

Melodiárium: Ritmizálatlan, de gyakran többszólamú kottákat tartalmazó kéziratos énekeskönyv. A ~ok őrizték meg a XVIII. századi protestáns kollégiumokban virágzó populáris dalirodalom, kóruskultúra alkotásait.³¹

27 Ötödfélszáz énekek, 371. sz.

28 RMKT XVIII/4.

29 Mihail BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* (Budapest, Európa Kiadó, 1982); BERNÁTH Béla, *A szerelem titkos nyelvén* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1986).

30 KÜLLŐS Imola, „Famennykő, somfakolbász, szárítófa: Eufemisztikus büntetésnevek egy XIX. század eleji kéziratban”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, 309–339 (Budapest: Reciti Kiadó, 2014).

31 BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiából (1770–1800)* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1935); BARSÍ Ernő, „Bodrog partján nevedett tulipán...”: *Sárospataki diákdalok a XVIII. század-*

Műfajhierarchia: egy adott korszakban a műfajok egymás melletti, változó viszonya, ami azok csökkenő-növekvő népszerűségéből következik.

Neofolklorizmus: a *→folklorizmus* XX–XXI. századi megnyilatkozási formái. Pl. színpadra állított népszokások; népballadákra alapuló táncjátékok; népzene alapuló világzene stb.

Nyílt szöveg:³² minden olyan költői alkotás, amely megengedi a beavatkozást: a javítást, bővítést rövidítést, adaptálást. A ~ a szövegvariálódás megjelenési módja. A közköltészeti és népköltészeti alkotások tulajdonképpen mind ~ek. Egy-egy ismert költő (Balassi Bálint, Amade László, Csokonai Vitéz Mihály, Czuczor Gergely, Petőfi Sándor, Arany János stb.) szerzői szövege is ~gé válhat a szóbeli vagy írásos hagyományozás során. Lásd még *→folklorizáció*.

Összeéneklés *→kompiláció* jön létre, ha egy dallamra tartalmilag nem összefüggő, lazán (egy-egy „hívószó” által) kapcsolódó strófákat énekelnek rá; vagy egy alkalommal azonos funkciójú, de különböző dallamú szövegeket énekelnek össze. (Ilyenek pl. a leány-körtáncok dalai vagy az ivónóták.) Az ~ strófaláncnak/strófafüzérnek nevezett alkalmi strófarendet, szerkezetet eredményez.

Parafrázis:³³ 1) (gör.–lat.) ‘hozzámondás, kifejtés, körülírás’; 2) Átdolgozás, átfogalmazás, átköltés, megtoldás az értelmezés, a népszerűsítés szándékával vagy valamilyen művészi hatás elérése céljából. A reformáció korától kedveltek voltak pl. a zoltár- és imaparafrázisok. A ~ megőrzi a szövegmotívumok jelentős részét és a verselési (metrikai) sajátosságokat, de megváltoztathatja a vers mondanivalóját, funkcióját. Gyakran megváltozik általa az eredeti alkotás műfaja és a terjedelme is. Ez történt pl. Amade László toborzó éneke (*A szép fényes katonának de jól megyen dolga*) ~ aival. A parafrázeálás átcsaphat *→paródiába*. Amade versének cigánycsúfolóvá átalakított közköltési ~a: *Ebugatta cigányának be jól vagyon dolga*; népköltési változata: *Veszekedett cigánygyerök, de jól mögy a dolga vagy Szajha, kurva cigányának de helin van duóga*.³⁴ Tágabb értelemben minden szabad átköltés, fordítás ~nak tekinthető, ilyenek voltak pl. Heltai Gáspár Aiszóposz nyomán írt, majd a szájhagyó-

ból (Sárospatak: 1988); KÜLLŐS Imola, „Pálóczi Horváth Ádám és a néphagyomány”, in *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és HEGEDÜS Béla, 305–317 (Budapest: Reciti Kiadó, 2011).

32 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán*, passim.

33 KÜLLŐS Imola, „I. Ferenc császártól Hruscsovig: Történelmi korokhoz/személyiségekhez kapcsolódó imádság-párafrázisok”, in *Folklor és történelem*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, *Folklor a magyar művelődéstörténetben* 3, 422–439 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007).

34 Vö. RMKT XVIII/4, 91. sz. és jegyzetei, 489.

mányban is elterjedt állatmeséi; Babits Mihály: *Jónás könyve* (→**folklorizmus**); vagy világirodalmi művek (pl. *Árgirus története*; Goethe *Faustja*, Schiller drámái) ponyván népszerűsített magyar változatai. (Lásd Tatár Péter *Rege kunyhó* című sorozatát, továbbá →**folklorizáció**, →**genetikus kapcsolat**, →**szövegcsalád**, →**travesztia**.)

Paródia: Komoly vagy szakrális tartalmú és funkciójú műfajok (pl. eposzok, imádságok, halottsiratók) szövegének poétikai és stiláris átdolgozása, szóragoztatva oktató, illetve csúfoló céllal. A kora újkori és recens magyar →**köz-költészetben** szinte lehetetlen szétválasztani a ~t és a →**travesztiát**, e két eltérő funkciójú művészi eljárást.³⁵

Pars pro toto (PPT-elv): ‘rész az egész helyett’; egy-egy vers/dal tömörített, esszenciális változata vagy emlékeztetést segítő töredéke, amely a variálódási folyamatban többnyire vándorstrófa-ként szerepel. Egy-egy lírai alkotás leglényegesebb (illetve annak tartott) strófái a PPT-elv következtében gyakran szöveg- modellként funkcionálnak.³⁶

Populáris kultúra: közösségi, társadalmi rétegektől független közkultúra. Terjesztői különböző médiumok: kéziratos másolatok; (könyv)nyomtatás; színpad, hangzó kiadványok; rádió, film és televízió; napjainkban az internet és az okostelefon. A mindenkori populáris kultúra egyik alkotórésze a →**köz-költészet**.

Primer gyűjtemény: olyan kéziratos gyűjtemény, amelyet összeírója saját használatára állított össze. A ~ek spontánul és időben folyamatosan jöttek létre. A ~ek egyúttal receptuális források is, amelyek a „befogadó” társadalmi csoport, egy kisebb zárt közösség vagy egy magánszemély érdeklődési köréről és saját ízlését tükröző „magánirodalmáról” adnak képet, tájékoztatást. Ilyen pl. a *Szíveket Újító Bokréta*, a *Dávidné Soltári*, *Aranka György gyűjteménye* stb.

Szekunder gyűjtemény: olyan kéziratos gyűjtemény, amelyet összeírója (→**szöveg-gazda**) kifejezetten publikációs céllal állított össze részint a saját verseiből, részint más irodalmi vagy köz-költészeti alkotásokból. A szekunder kéziratok a primerrel szemben reflexív jellegűek és gyakran tudományos alapúak, mivel az össze-

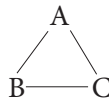
35 KÜLLŐS Imola, *Köz-költészet és népköltészet*, 229–258; KÜLLŐS Imola, „Paródiák, groteszkek, halandzsák versben és prózában a 18–19. század populáris kultúrájában”, in *Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*, szerk. EKLER Andrea et alii, 408–425 (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2006), uéz: KÜLLŐS, *Köz-költészet*..., 479–493; vö. KÜLLŐS, „I. Ferenc császártól Hruscsovig”.

36 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán*, 185–186.

írójuk tudatos, programszerű munkáját őrzik. Céljuk: iskolai szöveggyűjtemény, hagyománymentés, kiadás stb. Ilyenek pl. Jankovich Miklós: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*; talán a *Világi énekek és versek B. P.* (1800), a sárospataki *Felvidítő*.³⁷

Széténeklés: a \rightarrow *variálódásból* következő, jellegét tekintve romboló folyamat. A ~ lehet a) egy koherens költői alkotás szerkezetének elrontása, tartalmi összefüggést mellőző strófákra, motívumokra bomlásának folyamata; b) a köz-helysorok, formulák félrehallásból (másolási hibából) eredő rontása. A ~ során olyan sérült szerkezetű és tartalmú „egyedi” szövegek keletkeznek, amelyek alig hasonlítanak „eredeti”-jükhöz (\rightarrow *invariáns*, \rightarrow *kompiláció*).

Szövegcsalád: egy-egy verses alkotás (legyen az szerzői vagy anonim) egymással szorosabb kapcsolatot tartó variantúrája. A ~ egy 3 sarkos, 2 szintű kutatói kategória, elnevezés. A „felső” szinten az ún. *ideálszöveg/szövegmodell* (A) áll; a két egymással mellérendelési viszonyban álló „alsó” szinten (B, C) a szájhagyományban (B) *egyes, izolált változatok* léteztek, alkalmi megoldásokkal, esetleges szövegmorfológiákkal; a kéziratos és nyomtatott forrásokban (C) a szöveggazda/összeíró/nyomdász által ismert/lejegyzett, „visszaliteralizált”, s ezáltal rögzített a köz- vagy népköltészeti változat áll.³⁸ A ~ lehet zárt és nyitott, azaz \rightarrow *vándorstrófákat*, egyéni betoldásokat \rightarrow *adaptációkat* „befogadó”, illetve átszerkesztett. Az akrosztichonok (versfejek) viszont az esetleges átköltések ellenére is jelentős mértékben elősegítették a ~ „egyben tartását” a XVII–XVIII. században. Az egyénítő adaptációk, átdolgozások során – amelyek B és C szinten alakulnak ki – különböző szemléletű, funkciójú, korú és műfajú alkotások kerülhetnek egy ~ba. Némelyik ~ akár 50-nél is több változatból állhat, s élettörténetük esetenként 100–150 éven át nyomon követhető a különböző kommunikációs csatornákon, a kéziratos vagy nyomtatott feljegyzésektől kezdve a XIX–XX. századi szájhagyományban élő népköltészetig. A RMKT XVIII. század *Közköltészet* című al-sorozatában ~onként adtuk ki az egyes vers/dalszövegeket, a forrásközlés elejére helyezve az adott ~ legkorábbi, a végére a legkésőbbi tagját. A jegyzetekben felsoroltuk az adott ~ összes általunk ismert \rightarrow *variánsát* a XIX. század közepéig, valamint az esetleges népköltési változatokat is.

37 E gyűjtemények leírását lásd STOLL, *A magyar kéziratos énekeskönyvek...*

38 Csörsz Rumen István és Küllős Imola, „A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái”, *Irodalomtörténet* 85 (2004): 345–355, 348–349.

Szöveggazda: a kéziratos énekeskönyv összeállítója, tulajdonosa, másolója. A ~ák, tulajdonképpen másodlagos szerzőknek is tekinthetők. Társadalmi helyzetük, műveltségük és tudatosságuk igen különböző: akadtak köztük diákok, egyházi és világi értelmiségiek, nemes urak és hölgyek, ritkán (bár a XIX. század közepétől egyre gyakrabban) kézműves iparosok, írástudó parasztemberek is. Kizárólag az önmaguknak vagy a közösségüknek tetsző alkotásokat örökítették meg a helyi kánonnak, illetve saját gyakorlati céljaiknak megfelelően (pl. ajándékba, udvarló szándékkal készített gyűjtemények esetén) egyéni döntések nyomán, néha a saját javításaikkal, rontásaikkal tették egyedivé azokat. Olykor viszont csak mechanikusan lemásolták a közszájon-közkezen forgó alkotásokat egy másik kézirat vagy nyomtatvány lapjairól. A ~k mindenképp előtt saját emlékezetük kiterjesztéseként, meghatározott céllal, funkcióval írták össze a verseket, dalokat, rigmusokat. Általában nem törekedtek pontosságra, épp ellenkezőleg: a „tulajdonuknak” tekintett szövegekkel **→nyílt szöveggként** bántak (**→adaptáció**).³⁹

Szövegmag: 1) a szóbeli folklórban: 1-2 jellegzetes, formuláris sor, amely „összekapcsolja” a dalvariánsokat, **→szövegcsaládokat**. (Mona Ilona⁴⁰ kifejezése, amelyet a variánsbokrok „összekapcsolására” talált ki.) **2)** az írott közköltészetben: „Kellő számú variáns összevetése sokat elárul a szöveg változtathatatlanságáról/modelljéről, „magjáról”.⁴¹

Szövegvariáns: a versek/énekek különböző szintű változata. A ~ lehet kézíratos, nyomtatott, mechanikusan, betű szerint másolt vagy egyénített (adaptált) szöveg, illetve átköltés (**→parafrázis, topogenezis**). Szintjei: fonéma, morféma, frázis, parafrázis. A grammatikailag átkódolt ~ megváltoztathatja a vers/ének attitűdjét, (személyesebbé/objektívabbá teheti) a lírai alany és a befogadó „közönség” és a szöveg témájának viszonyát.

- 1) lexikai variánsok** (morféma/szó-szinten variált szövegek)
- 2)** a tartalom **szintaktikai szintű változásai** / esetleg **formaváltás** (rövidítés; bővítés egyedi strófákkal; „**→széténeklés**”; a versforma egyszerűsödése; szótagszám-változtatás stb.)
- 3) formai (dallam- és stílus-) változatok** **→topogenezis**: szép példája a formaváltoztatásnak és stilizálásnak az, ahogyan Kazinczy „felfrissíti” Ama-

39 A szöveggazdák szerepköreiről bővebben: Csörsz, *Szöveg szöveg hátán*.

40 MONA Ilona, „Népdalszöveg-rendszerezés és népdalszöveg-tipológia”, *Ethnographia* 70 (1959): 563–578.

41 Csörsz Rumen István, „Kisbolygók nagy bolygása (A 18. századi magyar közköltészet kritikai kiadásáról)”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 435–446 (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012), 438.

de *Toborzóját*.⁴²

4) **Téma- vagy műfajváltozatok:** →*parafrázis* / *inverzió* / →*travesztia*. A 3–4. szintre eljutott alkotások rendszerint már kilépnek az eredeti szöveg családjából, és egy új(abb) →*szövegcsalád*, típus, esetleg al-műfaj alapjává válnak.

Toposz: több sorban kifejtett költői motívum, metaforikus jelentésű kép. Ilyen pl. az *árva (párjavesztett) gerlice*; a „*méz alatt méreg*”, a *habokon hánykódó, tört vitorlájú hajó*; a *kalickába zárt, rab madár*; a *szerelem mint rabság, illetve harc*.⁴³

Topikus kapcsolat: azonos jelentésű költői képek, motívumok, →*toposzok*, amelyeket különböző →*szövegcsalád*hoz, sőt olykor különböző al-műfajhoz tartozó szövegekben alkalmaznak. Ilyen pl. a bujdosóénekekben, katonadalokban, sőt „amerikás” dalokban is kedvelt motívum, az emberi sors kifürkészhetetlenségével való szembesülés: az idegen földön „*Ki fog engem ápolni, / eltemetni / megsíratni?*”; „*Hol leszen halálom?*” és az ezekre a költői kérdésekre adott válaszok: *az erdei vadak/ a tengeri halak / az égi madarak*.⁴⁴

Topogenezis: egyfajta „permutáció”, a szövegek újraírása toposzok és formulák segítségével. Azok az egyedi alkotások, amelyek csak ilyen módon fűggenek össze, a közös tudáskincset (amelyhez az alkotók →*folklorikus* módon jutnak hozzá, más hasonló szövegekből „elvonva”) újra és újra tartalommal töltik meg, saját költői invencióval. A konkrét alkalomra készített lakodalmi vagy névnapi köszöntők, a paszkvillusok és a boriváskor rögtönzött rígmusok egyaránt jól példázzák ezt a közvetett „rokonságot” (→*adaptáció*). Az Archipoëta-féle tréfás gyónás asszonycsúfoló →*parafrázisainál* ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg.⁴⁵

Travesztia:⁴⁶ olyan szintaktikai szintű átdolgozás (→*szövegvariáns*), melynek során megváltozik az alkotás mondanivalója. A magyar nyelvű ima~ák keletkezése a XVIII. századra tehető, több kora újkori és újkori →*kézíratos énekeskönyvbe* és népi kéziratba feljegyezték →*variánsaikat*. A társadalmi

42 Vö. KAZINCZY Ferenc, *Költemények I–II*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Kazinczy Ferenc művei (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 1:506–507, „Amade után. 30. aug. 1827.”

43 A szerelmi közköltészet jellegzetes motívumairól bővebben lásd KÜLLŐS Imola bevezetőjét: *Világi énekek és versek...* (2018), 27–29.

44 Vö. CSÖRSZ Rumen István, „Bujdosom szoros utakon”: A régi magyar bujdosóénekek poétikája I, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, 139–185.

45 CSÖRSZ, „Közköltészet Erdélyben...”, 165.

46 UJVÁRY Zoltán, „Népköltészet és irodalom a népi kézíratos könyvekben: Imádságtavesztia”, in UJVÁRY Zoltán, *Népszokás és népköltészet*, 602–611 (Debrecen: Alföldi Nyomda, 1980).

elnyomásról szóló panaszos, könyörgő hangú ~k néhány szövegcsaládjá a földesúri adóterhek ellen lázad, pl. *Az elnyomattatott jobbágyok Miatyánkja*.⁴⁷ Témája közel áll az 1730-as években keletkezett, *Porció-ének* címmel elterjedt jobbágypanaszokhoz, mely az e társadalmi réteget sújtó katonatartás terheit sorolja, vagy az ellenséges (német, zsoldos) katonaság túlkapásait és a civil lakosság kiszolgáltatottságát a Miatyánk frázisai közé toldva adja elő. A különböző címeiken ismert **→szövegcsalád** egymástól eltérő variánsai a XIX–XX. századi kéziratos és szóbeli hagyomány összefonódásáról, folyamatosságáról és a mintául szolgáló „alapszövegek” megújuló képességéről tanúskodnak:

Tapasztalta szegény hazánk,	
Hogy ha huszárság jön hozzánk,	
Köszön jó napot:	Mi Atyánk!
De egy kevés idő múlva	
Azt kérdi nagy dúlva-fúlva,	
Gyíkleső késihez nyúlva:	Ki vagy?
Szidja paraszt nemzetünket,	
Testünket, szegény lelkünket,	
Káromolja Istenünket	a mennyekben. ⁴⁸

A travesztálás egyik lehetséges módja a **→parafrázis**. Pl. az *Egybegyültek, egybegyültek a miskolci lányok* kezdetű lánycsúfolóból Pálóczi Horváth Ádám két politikai ~t készített az 1790-es, majd az 1812-es országgyűlés kifigurázására.⁴⁹

Vándorstrófa: egy-két motívumot tartalmazó szövegegység, amelyben a **→variálódás** során csak néhány betű vagy szó változik meg. A ~ák több szövegcsaládban is felbukkanhattak, sőt egymással is összekapcsolódhattak (strófafüzér). A ~ák **→kontaminációja** által új **→szövegvariáns** jön létre.

Variáns, változat: az énekelt vagy verses szövegek különböző szinteken megnyilvánuló *formája*.

Variálódás: mind a szövegekre, mind a dallamokra jellemző változtatási *folyamat*, amely különböző szinteken valósulhat meg: fonéma/hangmagasság, morféma/metrika, frázis/dallam (**→szövegváltozat**, **→parafrázis**).

47 BÁN Imre és JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 151–153.

48 *Kecskeméthy Csapó Dániel: Holmi* (1826–1830) STOLL 735. sz. III. 28b–30b., vö. RMKT XVIII/14, 593–594.

49 *Ötödfélszáz énekek*, 258. sz. és jegyzetei.

Variabilitás: a szójhagyományban élő vagy kéziratós másolatokban terjedő
→*nyílt szövegek* jellemző *viselkedési módja*, textológiai *tulajdonsága*.

Variogenezis: a populáris vershagyomány – beleértve a szójhagyományozó népköltészetet is – két közköltészeti alaptechnikát alkalmaz. Az egyiket ~nek nevezhetjük: ide tartozik a meglévő szövegek szabad alakítása, strófák átírása, elhagyása, kontaminálása (→*kontamináció*). Hogy a variogén versszakok milyen történeti alapokig vezethetők vissza, erősen eltérhet koronként és területenként.⁵⁰

Verzió, redakció: írott, nyomtatott változata az oralításban élő szövegnek.

Zárt szöveg:

- 1) nem variálódó, azaz szerkezetét és szövegét lényegileg minden másolatában vagy kiadásában megőrző szöveg;
- 2) ennek szűkített formája az →*invariáns*, amelynek egyáltalán nincsenek másolatai, de egyedisége ellenére a közköltészet tematikus és formai jellemzőit mutatja.

50 Vö. Csörsz, „Közköltészet Erdélyben...”, 165; Csörsz, *Szöveg szöveg hátán*, 32–33.